

UOT:902.

AZƏRBAYCANDA MƏSKUNLAŞMIŞ İRANDİLLİ ETNİK QRUPLAR

Əliyeva Səbinə Taleh qızı

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

“Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası” şöbəsi

sabinaaliyeva.1997@bk.ru

Xülasə: Məqalədə daha çox diqqət edilmiş məqamlar zaman-zaman İran ərazisindən köçüb Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış irandilli etnik qrupların harada və hansı tarixi şəraitdə həmin ərazilərdə məskunlaşmasına diqqət yetirilib. Bundan başqa əldə edilmiş materiallar əsasında məskunlaşmış həmin əhalinin yaşadığı bölgədə, ümumi əhalinin etnik tərkibinə nə dərəcədə təsir etməsi, hansı bölgədə bu etnik qrupların nə qədər olması, onların artım və azalma dinamikası və s. məsələlər də diqqət mərkəzində saxlanılıb. Eyni zamanda irandilli etnik qrupların mədəniyyəti, adət-ənənələri və yaşayış tərzinə dair məsələlərə də qısa şəkildə diqqət yetirilib. Mövzu demək olar ki, daha çox sistemləşdirilmiş şəkildə və xronoloji ardıcılığa diqqət edilməklə hazırlanıb.

Açar sözlər: İrandilli qruplar, köçürülmə, sasanilər, etnik tərkib, tayfalar

Ключевые слова: Ираноязычные группы, расселение, сасаниды, этнический состав, племена

Key words: Iranian-speaking groups, resettlement, Sassanids, ethnic composition, tribes

Tarixin müxtəlif vaxtlarında xalqların, millətlərin, etnik qrupların və tayfaların bir yerdən digər yerə köçməsi və yaxud köçürülməsi prosesi aparılmışdır. Bu proses qədim dövrlərdən başlayaraq orta əsrlərə, hətta yeni dövrün başlanğıcına qədər davam etdirilmişdir. Əlbəttə ki, bu köçürmə siyasətinin də bəzi özünəməxsus səbəbləri vardı. Miqrasiyanın iqlim şəraitinə görə müharibə və müdaxilələrdən qorunmaq üçün dövlətin və ya hakimiyyətin maraqlarına uyğun köçürülmə, iş və əməklə məşğul olmaq üçün baş tutan növləri vardır və s.

Regionumuzda baş vermiş belə hallar həm qədim həm də orta əsrlər dövründə çoxluq təşkil edirdi. Eramızdan əvvəlki dövrlərə təsadüf edir. Həmin dövrlərdə, yəni eramızdan əvvəl Midiyadan başlayaraq İrandilli tayfaların Əhəmənilər, Sasanilər, Səfəvilər və nəhayət İran Şahlığı dövrlərində də Azərbaycanın Şimal ərazilərinə, xüsusilə də Şirvan bölgəsinə köçürülməsi davam etdirilmişdir.

Ona görə də, mövzunun içərisində müxtəlif dövrlərdə İrandilli tayfaların Azərbaycanın Şimal bölgələrinə, xüsusilə də Şirvan bölgəsinə köçürülməsi barədə məlumatların sistemli şəkildə təhlilinə yer verilmişdir. Bundan başqa işlənmiş mövzu həm ali təhsil müəssisələrinin tələbələri, elmi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, elmi işçilərin də istifadəsi üçün yararlı ola bilər. Mövzu işlənərkən antik mənbələrdən, xarici nəşrlərdə istifadə edilmişdir. Qədim dövrlərdən əlimizə gəlib çatmış mənbələrin əksəriyyəti demək olar ki, bu məqamlar olsa da, ümumilikdə demək olar ki, mənbələr bir-birini tamamlayır.

Eramızdan əvvəl indiki İran ərazisində mövcud olan dövlətlərin yayılma siyasəti geniş vüsət almaqda idi. Qədim dövr tarixçilərinin verdiyi məlumatlara əsasən sözügedən dövrə aid tarixi araşdırmalar aparılan zaman bəzi maraqlı məqamlar ortaya çıxmışdır. Həmin dövrdə mövcud olmuş və müasir İran ərazisinin böyük qismini əhatə edən Midiya dövləti zamanında ərazilərin genişləndirilmə strategiyasından biri də, öncə müəyyən əraziləri işğal etmək və sonra

isə özünün İrandilli tayfalarını və ya etnik qruplarını digər ərazilərə köçürməkdən ibarət idi. Köçürülmələrdə əsas məqsəd həmin ərazilərdə fars mədəniyyətini və fars dilini yaymaq, bununla da öz təsir imkanlarını genişləndirməkdən ibarət olmuşdur.

Tarixi qaynaqlarda Midiya dövründə Azərbaycan ərazisinə köçürülən tayfaların və ya etnik qrupların adı çox da qeyd edilməsə də, onların yaratdığı maddi mədəniyyət nümunələri günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu maddi mədəniyyət nümunələri arasında Midiya mədəniyyətini əks etdirən Mada qalalarının əks edildiyi Assur təsvirləri, eləcə də Madanın paytaxtı olmuş Ekbatan ərazisində, “Baba-Cantəpədə” və “Nuşi-Cantəpədə” arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunmuş dəlillər əsasında Midiya mədəniyyətinin yayılması haqqında fikir yürütmək mümkün olmuşdur. Araşdırmalar və arxeoloji qazıntılar zamanı məlum olub ki, Mada mədəniyyətinin daha erkən abidələri Luristanda, məşhur “Luristan tuncları” ərazisində aşkar edilmişdir. Bu maddi mədəniyyət nümunələrinin tapılması onu göstərir ki, həmin dövrlərdə irandilli əhalinin indiki Azərbaycan ərazisində məskunlaşması prosesi hələ eramızdan əvvəldən, yəni Midiya dövründən başlamışdır (21).

Hazırda Azərbaycanda bir neçə irandilli etnik qruplar var ki, onların da içində say tərkibinə görə ən çox olanlar talışlar, kürdlər və tatlardır. Əlbəttə ki, demək olmaz ki, ancaq adıçəkilən irandilli etnik qruplar burada məskunlaşmışdır. Yuxarıda qeyd edilənlərdən əlavə olaraq burada gəm də, siyasicilər, parsilər və deyləmlilər də məskunlaşmışdılar. Bundan əlavə olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, köçüb Şimali Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış bütün irandilli etnik qruplar və ya tayfalar haqqında ətraflı məlumat olmasa da, böyük etnik qruplar və tayfalar haqqında kifayət qədər məlumatlar toplanılmışdır. Burada onların həm yaşadığı yer, adət-ənənəsi, həyat tərz, mədəniyyəti və s. haqqında məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Orta əsr ərəb mənbələrinin verdiyi məlumatlara əsasən Azərbaycan ərazisində məskunlaşan etnik qruplar aşağıdakılardan ibarətdir (2).

Talışlar özlərini daha çox “tolışi və ya toloşi” adlandırırlar və onların dili Hind-Avropa dil ailəsinin İran dil qrupuna məxsusdur. Əlbəttə talışlar Şimali Azərbaycanda yaşayan talışlar daha çox ölkənin Cənub-Şərq hissəsində, yəni Lənkəran, Masallı, Astara, Lerik və Yardımlıda məskunlaşmış və bugün də həmin ərazidə yaşayırlar. Eyni zamanda Azərbaycanın digər bölgələrində, xüsusilə də Bakı və Sumqayıt şəhərlərində də talışlar yaşayırlar. Əlbəttə ki, Bakı və Sumqayıtda yaşayan talışlar son zamanlar bu ərazilərə köçənlərdir (13, səh.682) Talışların digər bir hissəsi isə indiki İran ərazisində, xüsusilə də Gilan ostanında, Ərdəbil ostanında, İran Astarasında, Fumən şəhərində, Kəngənrud, Əsaləm, Talış-Dolab, Şəndərmin, Misal və s. ərazilərdə daha çox yaşayırlar (3, səh. 106).

Talışlar həm say, həm də zəngin adət-ənənə baxımından böyük keçmişə malik xalq olsalar da, onların tarixi, adət-ənənəsi, mədəniyyəti tam və əhatəli şəkildə araşdırılıb öyrənilməmişdir. Amma buna baxmayaraq ən qədim dövrlərdən bu günümüzdə qədər aparılan bəzi araşdırmalarda müxtəlif maraqlı faktlar üzə çıxmışdır. Talışların tarixini araşdırarkən ortaya çıxan materiallardan belə qənaətə gəlmək olur ki, irandilli talışların kökü “kadusi” tayfalarına qədər gedir. Əlbəttə ki, bunu sübut edən faktları daha çox antik Yunan müəlliflərin əsərlərinə, xüsusilə də Herodot, Strabon və Plutarxın əsərlərinə istinad edərək dilə gətirilir. Həmin istinadlara əsasən Kadusilər haqqında məlumatlar verilir. Kadusilərin yaşadığı yer kimi isə, əsasən, indi talışların yaşadığı ərazi göstərilir (14). Müasir dövrdə irandilli etnik qrupların mənsub olduğu Kadusilər haqqında bir çox fərqli məlumatlar verilməkdədir. Bəzi mənbələrdə kadusilərin indiki talışları kökü olmasını qeyd etsə də, onları irandilli etnik qruplar deyil, türk

əsilli etnik qruplar hesab edilir. Digər bir mənbədə isə kadusilərin mənşə etibarlı ilə irandilli olması barədə məlumatlar verilir. Akademik Sumbatzadə Əlisöhbət də qədim mənbələrə əsaslanmaqla hesab edir ki, kadusilər irandilli tayfalar deyil və onlar Atropatenanın Şimal-Şərq ərazilərində məskunlaşmış türk əsilli tayfalardır. Hətta X-XII əsr ərəb müəlliflərinin əsərlərinə nəzər saldıqda indiki talışların ulu babalarının da məhz talışların indi yaşadığı ərazilərdə yaşaması barədə məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Yunan filosofu Herodot öz əsərində yazmışdır ki, Əhəmənilərin 11-ci satraplığında kaduslar yaşayırdı və onlar irandilli köçəri həyat tərzini sürən kaduslardır. Kadusların yaşadığı ərazi vahidi Atropatena ərazisinə daxildir. Həmçinin Kadusilər və talışlar arasındakı bağlılıq haqqında digər yunan filosofu Strabonun əsərində də rast gəlmək mümkündür (5, səh.4). O da öz əsərində kadusların yaşadıkları ərazilərə toxunaraq qeyd etmişdir ki, kaduslar əsasən Xəzər dənizi sahilində ovalıqlarda və onun ətrafında olan dağlıq ərazilərdə yaşayırlar (20).

Bundan başqa, Misirin İsgəndəriyyə şəhərində yaşamış qədim yunan coğrafiyaşünası və yazarı Dionisiy Perieqet də öz əsərlərində irandilli kadusilərin Xəzər dənizi sahilindəki dağlıq ərazidə yaşadıkları haqqında məlumatlar vermişdir. Əldə edilən bütün bu məlumatlara istinad edərək bildirmək mümkündür ki, kadusilər indiki talışların yaşadığı ərazilərdə məskunlaşmışdır (4, səh.7). Aparılan araşdırmalar zamanı məlum olur ki, sözügedən Kadusilərin Şimali Azərbaycan ərazilərində məskunlaşması Midiya dövründən başlayaraq Əhəməni, Sasani, Səfəvi dövründə də davam etdirilmişdir. Sasanilər dövründə irandilli etnik qrupların Şimal-Şərqi Azərbaycana köçürülməsində əsas məqsəd digər xalqların bu əraziləri işğal etməsinin qarşısını almaq və bu ərazilərdə həmin etnik qruplar vasitəsi ilə müdafiə xətti yaratmaqdır.

Hətta 1747-ci ildə Nadir Şahın öldürülməsində sonra onun imperiyasının yerində yaranmış xanlıqlardan biri də məhz Talış Xanlığı idi və onun əraziləri indiki talışların yaşadığı əraziləri əhatə edirdi (10, səh.61). XIX əsrin 60-cı illərinə aid mənbələrdə qeyd edilirdi ki, talış dilində danışanlar indiki Azərbaycanın cənub hissəsində yerləşən 142 kəndi əhatə edir ki, bu da həmin ərazilərdə talışların geniş ərazilərdə məskunlaşmasından xəbər verir. SSRİ dövründə bəzi rus müəlliflərinin talışlarla bağlı araşdırmaları var və həmin araşdırmalardan biri də P.Rissiyə məxsusdur. O, apardığı araşdırmaların nəticəsi kimi qeyd edirdi ki, hələ qədim dövrdən etibarən Şimali Azərbaycanın ərazilərində, hətta Azərbaycanın Şimal hissəsinə qədər məskunlaşmağa başlayan talışlar Səlcuqların Azərbaycan ərazilərinə yürüşləri və burada məskunlaşması ilə Azərbaycanın Şimal hissəsindən Cənub hissəsinə doğru sıxışdırılmağa başlandı. Bəzi mənbələrdə qeyd edilir ki, Şirvanşahların zamanında talışlar hətta Qızılağaca qədər geniş ərazilərdə məskunlaşmışdır (9, səh.145).

Zaman keçdikcə Azərbaycanın Cənub hissələrində məskunlaşmış talışlar türklərlə qaynayıb-qarışması talışlar arasında Azərbaycan türkcəsinin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu səbəbdəndir ki, talış dili demək olar ki, talışlar arasında əsasən məişət danışığı dili səviyyəsində qorunub-saxlana bilmişdir.

XIX əsrin sonlarından başlayaraq günümüzdə qədər talışların artım dinamikası da yüksək olmuşdur. Zeydlis qeyd edir ki, 1859-1864-cü illər ərzində aparılmış hesablamalara görə Lənkəran qəzasında təqribən 34 mindən artıq talış yaşayırdı (11, səh.245). Bu rəqəmlər getdikcə daha da artmış və 1880-ci ilin mənbələrində həmin ərazidə yaşayan talışların sayının 39 mində çox olması bildirilmişdir (12, səh.246). 1886-cı ildə bu rəqəmlər daha da artaraq həmin ərazilərdə 47 mindən artıq talışın yaşadığı qeyd edilmişdir. XIX əsrin 90-cı illərində Kistenyevin Lənkəran qəzasında yaşayan əhəlinin etnik tərkibi haqqında məlumatı qeyd edilib.

Həmin məlumatda bildirilir ki, sözügedən ərazidə yaşayan əhalinin sayı tərkibi 35% talışlar, 64% azərbaycanlılardan ibarətdir. XX əsrin mənbələrində verilən başqa bir mənbələrdə isə Lənkəran qəzasında yaşayan talışların çox, azərbaycanlıların isə az olmasıdır. Yəni verilən statistik rəqəmlər fərqli olsalar da, bu statistikalar təsdiq edir ki, uzun illərdən bəri Azərbaycanın Cənub hissəsində yaşayan əhalinin etnik tərkibində talışların xüsusi çəkisi var. Hətta 1970-ci ildə verilən statistik məlumatlara əsasən ümumi SSRİ ərazisində aparılan araşdırmaya görə 110 minə qədər talışın yaşadığı qeyd edilməkdədir. Son aparılan siyahıyaalmaya görə Azərbaycanda yaşayan talışların sayı 120 mindən artıqdır (16).

Bu gün Azərbaycan ərazisində yaşayan talışlar öz dillərini qorumaqla yanaşı, eyni zamanda öz mədəniyyətlərini və adət-ənənələrini də qorumağı bacarmışdılar. İslam dini meydana gələnə qədər talışların da dini inanıcı Zərdüştlük dini üzərində qurulmuşdur. Amma XI əsrdən etibarən talışlar da islam dinini qəbul etməyə başladılar (15).

Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış irandilli etnik qruplardan biri də **kürdlərdir**. Kürdlər də talışlar kimi Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran dilləri qrupunun Qərbi İran dilləri yarımqrupuna aiddir. Eyni zamanda, kürdlər özlərini kurmanç adlandırırlar. Kürd sözünü bir çox mənalarda ifadə edirlər. Bəzi mənbələrdə kürdləri “dağ xalqı”, bir digər mənbələrdə isə Ön Asiyada yaşayan bir topluluq və ya həmin topluluğun bir nümayəndəsi kimi təqdim edirlər. Dünyada kürdlərin əsas məskunlaşdığı daha çox Türkiyə, İran, İraq və Suriya ərazilərində olsa da, müəyyən az bir qismi isə Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan ərazisində məskunlaşmışdılar. Ermənistanda və Gürcüstanda məskunlaşan kürdləri yezidi kürdlər adlandırırlar. Bəzi mənbələrdə hətta kürdləri iki qrupa bölürlər. Birinci qrup müsəlmanlığı qəbul etmiş kürdlər və onlara müsəlman kürdlər deyirlər. Həmin kürdlər daha çox İran, İraq, Suriya, Türkiyə və Azərbaycanda yaşayırlar. İkinci qrup kürdlər isə müsəlmanlığı qəbul etməmiş yezidi kürdlərdir və bunlar əsasən, Ermənistan və Gürcüstan ərazisində yaşayırlar (7, səh.102). Rus tədqiqatçısı Aleksey Arsenoviç İvanovski kürdlər sahəsində tədqiqatlar aparmışdır. Tarixi mənbələrə istinad etsək XIX əsrin 70-ci illərində Şuşa qəzasında kürdlər yaşamasa da, Cəbrayıl qəzasında kürdlərin yaşaması ilə bağlı bir sıra faktların olduğuna rast gəlmək mümkündür. 1873-cü ildə qeydə alınmış məlumatlarda Cəbrayıl ərazisində ümumilikdə 735 kürd yaşayırmış. 1886-cı ildə yenidən əhalinin siyahıya alınması aparılır və həmin siyahıya alınmada Dəllər, Kürd Məhrizli və digər kəndlərdə kürdlərin yaşaması haqqında məlumatlar qeyd edilir. A.A.İvanovski tərəfindən aparılan tədqiqatlar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, müsəlman və yezidi kürdlər arasında görünüşcə heç bir fərq yoxdur. Kürdlər Azərbaycana, əsasən, XVI-cı əsrdə Osmanlı-İran müharibələri dövründə gəlmişlər. 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələri nəticəsində də kürdlərin Azərbaycana miqrasiyası artmışdır.

XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycanın Zəngəzur qəzasında da kürdlərin sayı artmaqda idi. Tarixi mənbələrdə verilən məlumatlara əsasən həmin ərazidə iki böyük kürd tayfası mövcud olub ki, onlar da Psian və Qaraçorlu adlanırdılar. Sözügedən tayfalar həm də eyniadlı kəndlərdə yaşayırdılar. Əlbəttə ki, bunlardan başqa tayfalarda mövcud idi. Onların sırasında Babalı, Sultanlı, Zodbanlı və b. vardı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin tayfalar Psian və Qaraçorlulara nisbətən daha kiçik kürd tayfalar hesab edilirdilər və onlar da eyniadlı kəndlərdə yaşayırdılar. Bəzi tarixi mənbələrdə, xüsusilə də tarixçilərin yazılarında qeyd edilirdi ki, həmin ərazilərdə kürd dilindən danışan əhali Psian kənd icmasının tərkibində Qulaqanlı, Fərqanlı, Bozlu və b. kəndlər vardı. Bu kəndlərdə də əhalinin əsas tərkibi kürdlərdən ibarət idi. Tarixi

mənbələrə istinad edərkən məlum olur ki, həmin dövrdə Zəngəzur qəzasından başqa Yelzavetpol (Gəncə) və Cavanşir qəzalarında da kürdlərin məskunlaşması ilə bağlı məlumatlar verilməkdədir (6, səh.13).

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, proses daha çox son iki əsrdə baş verməsi ilə bağlı iddialar var. Ermənistanla I Qarabağ savaşına qədər Azərbaycanda kürdlər daha çox Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı və Zəngilan rayonlarında sıx məskunlaşmışdılar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1988-ci ilə qədər indiki Ermənistan ərazisində yaşamış və 1988-ci ildə oradan deportasiya edilmiş kürdlər də vardı. Həmin kürdlər 1988-ci ilə qədər Gorus, Zəngəzur, Qafan və s. ərazilərdə məskunlaşmışdılar. 1992-1993-cü illərdə I Qarabağ savaş zamanı bu ərazilərin işğal edilməsi nəticəsində həmin ərazilərdə yaşayan kürdlər digər rayonlara məcburi olaraq köçürülüblər. Eyni zamanda Azərbaycandakı kürdlərin digər qismi isə Naxçıvan MR-in Sədərək, Culfa və Şərur rayonlarında da məskunlaşıblar. Verilən məlumatlara görə Azərbaycanda yaşayan kürdlərin sayı təqribən 6100 nəfərdən artıqdır (19).

Kürdlərin siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və digər problemlərinin həll edilməsinə dəstək verilməsi məqsədi ilə 1990-cı illərin ortalarında Bakıda “Ronayi” adı altında Kürd Mədəniyyət mərkəzinin açılışı oldu. Bu mədəniyyət mərkəzinin fəaliyyət istiqamətləri və iş prinsipləri barədə məlumat verən mədəniyyət mərkəzinin rəhbəri tanınmış yazıçı Əhməd Əliyev bildirdi ki, mərkəzin əsas məqsədi hər iki xalq arasında əlaqələrin gücləndirilməsi və münasibətlərin hər zaman yüksək olmasıdır. Hətta verilən məlumatlara görə mərkəz tərəfindən kürdcə-azərbaycanca lüğətin nəşr edilməsi də mümkün olmuşdur. Mərkəz rəhbərinin verdiyi məlumatlardan belə başa düşmək olar ki, mərkəz öz fəaliyyəti ilə həm də kürd mədəniyyətini, adət-ənənələrini yaşatmaqla yanaşı həm də dərinləşdirməyi nəzərdə tutur (4).

XIX və XX əsrdə İran ərazisindən Azərbaycan ərazisinə gəlib məskunlaşan digər bir irandilli etnik qrup isə **tatlardır**. Tatlar da talışlar, kürdlər və digərləri kimi Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran dilləri qrupuna daxildir. Azərbaycanın ən məşhur yazıçılarından biri Abbasqulu ağa Bakıxanovun və b. tədqiqatçıların fikrinə görə tatların əcdadları Azərbaycana 4-6 əsrlərdə Sasani şahları tərəfindən köçürülmüşdü. Tatar hal-hazırda həm tat dili, həm də Azərbaycan dilində danışirlər. İrandan köçürülmüş tatların əsas məskunlaşdırılmış əraziləri Bakı kəndləri, Abşeron yarımadası, Şimal bölgələri, xüsusilə də Quba, Şamaxı, Göyçay, Şabran, Xızı, İsmayılı (Lahıc) və başqalarıdır. Tatlar dini mənsubiyyətinə görə də bir neçə qrupa bölünürlər; müsəlman tatlar, xristian tatlar (monofizitlər), iudaist tatlar və ya dağ yəhudiləri. Verilən son statistik məlumatlara əsasən Azərbaycan ərazisində yaşayan tatların sayı 30 mindən artıqdır (17). Digər irandilli etnik qruplar kimi tatların da özünəməxsus mədəniyyəti, adət-ənənələri mövcuddur. Eyni zamanda Azərbaycanda bir sıra tat əsilli tanınmış şəxslər də yetişmişdir.

Azərbaycanda yaşayan irandilli etnoslar arasında tatların fərqlənməsi daha çox onların dili ilə bağlıdır. Burada qeyd ediləsi mühüm məqam Abşeron, Quba, Xızı və Şamaxı tatlarının dilindəki ləhcə fərqidir. Yəni sözügedən regionlarda yaşayan tatların hər biri fərqli ləhcələrdə danışirlər. Hətta ləhcələri fərqi görə üç qrupa da ayırırlar.

I.Quba, Dəvəçi və Qonaqkənd ərazisində yaşayan tatların danışığı şimal ləhcəsi adlandırılır.

II. Xızı rayonu ərazisində yaşayan tatlar isə mərkəz ləhcəsi adlandırılır.

III. Abşeron, (Lahıc)İsmayılı, Şamaxı tatları isə cənub ləhcəsi adlandırılır.

Burada qeyd edilən nisbi qruplaşmadan da məlum olur ki, tat dili bir bütöv olsa da, yaşadıqları ərazilərə görə tat dilində danışan əhalinin ləhcə fərqləri hiss edilməkdədir. Burada

qeyd edilməli digər önəmli məsələlərdən biri də tat dilli əhalinin dini mənsubiyyətidir. Belə ki, islam dinini qəbul etmiş tatları “müsəlman tatlar”, qriqoryan dinini qəbul etmiş tatları “erməni tatlar”, yəhudi dinini qəbul etmiş tatları isə “yəhudi tatlar” adlandırırlar. Bu isə onu göstərir ki, tatların təkcə ləhcə fərqi deyil, həmçinin dini fərqləri də mövcuddur (18).

Tarixi mənbələrə nəzər salarkən məlum olur ki, hətta XVIII əsrdə də İrandan Azərbaycan ərazisində gəlib burada məskunlaşan tatlar mövcuddur. Həmin tatlar əsasən Şirvan və Salyan qəzalarını əhatə edən 15 kənddə məskunlaşmışdır. Araşdırmaçı S. Zelinski qeyd edirdi ki, tatların Azərbaycanda məskunlaşması təkcə şimal bölgəsi ilə məhdudlaşmayıb. Onlar eyni zamanda Azərbaycanın Zəngəzur və Naxçıvan bölgələrində də məskunlaşıblar. Məhz buna görə ki, bəzi toponimlərdə və yer adlarında tat mənşəli adlara rast gəlmək mümkündür.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, Şimali Azərbaycan ərazisində məskunlaşdırılan irandilli etnik qruplar tarixin müxtəlif vaxtlarında fərqli ərazilərdə fərqli məqsədlərlə məskunlaşdırılmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Şimali Azərbaycana köçürülmüş irandilli etnik qruplar daha çox sasanilər və səfəvilər dövründə köçürülmüşdür. Köçürülən həmin tayfalar və etnik qruplar zamanla məskunlaşdıqları ərazilərə adaptasiya olmuşlar və orada öz adət-ənənələrini və mədəniyyətlərini yaratmışdılar.

Bu araşdırmada qədim dövr, orta əsrlər və müasir dövr tədqiqatçılarının əsərlərinə müraciət edilmişdir. Həm qədim, həm orta əsr, həm də müasir dövrlər üzrə araşdırmaçıların apardığı tədqiqatlarda irandilli tayfaların və etnik qrupların Azərbaycanın müxtəlif regionlarında məskunlaşdırılması ilə bağlı maraqlı məlumatlara da rast gəlmək mümkündür. Eyni zamanda həmin müəlliflərin yazılarında sözügedən etnik qrupların gündəlik həyat tərzindən başlayaraq adət-ənənəsi, mədəniyyəti məskunlaşması və digər məsələlər də geniş şəkildə qeyd edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ramil “Sasanilərin Azərbaycanda Həyata Keçirdiyi Köçürmə Siyasəti Və Onun Etnik Nəticələri”- A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.
2. Cavadov Qəmərsah "Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları". Bakı, Elm, 2000.
3. Əbdoli Əli. "Kadusların tarixi" Tehran 2002 səh. 7
4. “Vətən Səsi” qəzeti, N7, 6 iyun 1990-cı il
5. Алиев И., Гошгарлы Г. Юго-Запад Прикаспия в древности и эпоху средневековья Толыши сядо, 1993.
6. Зелински С. П. Кест. эсэри.
7. Ивановский А. А. Езиды (по исследованию К. И. Гора-шенко). “РАЖ”, М., 1900. книга
8. Никифиров Н. К. Кест. эсэри.
9. Никифиров Н. К. Кест. эсэри.
10. П.Заблотский. Обозрение Талышинского ханства 1836 год — 1836.
11. Петров И. Кест. эсэри.
12. Петров И. Кест. эсэри.
13. "Jamie Stokes,"Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East, Volume 1",Infobase Publishing, 2009. "The Talysh are an Iranian people, most of whom now live in the Republic of Azerbaijan, on the southwestern shore of the Caspian Sea, "
14. Asatrian G., Borjian H.. Talish//Talish and the Talishis. Iran and the Caucasus, 2005, vol.9.1

15. Rahnema, 2011:139
16. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan.
17. https://multiculturalism.preslib.az/az_a3.html
18. <https://multikultural.az/az/milli-azliqlar/51/tatlar/>
19. <https://stm.az/ru/news/292/azerbaycanda-etnik-dini-siyaset-tarixden-bu-gune>
20. <https://web.archive.org/web/20140831165708/http://www.cenubxeberleri.com/index.php?s=1&x=1575>
21. <https://www.ens.az/az/midiya>

ИРАНОЯЗЫЧНЫЕ ГРУППЫ, ПРОЖИВАЮЩИЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Алиева Сабина Талех кызы

Резюме

В статье было уделено больше внимания тому, где и в каких исторических условиях проживают ираноязычные этнические группы, которые время от времени мигрировали на территорию Ирана и поселились на территории Азербайджана. Кроме того, на основе полученных материалов можно судить о том, в какой степени расселенное население влияет на его этнический состав, в каком регионе находятся эти этнические группы, какова динамика их роста и уменьшения и т.д. вопросы также были в центре внимания. В то же время коротко было уделено внимание вопросам культуры, обычаев и образа жизни ираноязычных этнических групп. Тема подготовлена, можно сказать, более систематизированно и с упором на хронологическую последовательность.

IRANIAN-SPEAKING ETHNIC GROUPS RESIDENTS IN AZERBAIJAN

Aliyeva Sabina Taleh

Summary

The article focuses on the location and historical conditions of Iranian-speaking ethnic groups who migrated from Iran from time to time and settled in Azerbaijan. In addition, on the basis of the obtained materials, the extent of the impact on the ethnic composition of the total population in the area inhabited by the population, the number of these ethnic groups in which region, the dynamics of their growth and decline, etc. issues were also kept in focus. At the same time, issues related to the culture, traditions and lifestyle of Iranian-speaking ethnic groups were briefly addressed. The topic has been developed in a more systematic way and with a focus on chronological order.

Rəyçilər: t.ü.f.d., V.A.Qasımlı, t.ü.f.d., D.S.Yusifova

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu "Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası" şöbəsinin 11 aprel 2022-ci il tarixli iclasın 4 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 18 aprel 2022-ci il